

KUIDAS EESTI AJALOOLASED SAIB KOKKU TALLINNAS

Sirje KIVIMÄE

Kolmandat korda järjest toimuvat üritust võib nimetada traditsiooniliseks. Rahvusvahelise ajalookonverentsi korraldamine Tallinnas kõigi asjasthuvitate osavõtul on täna endastmõistetav, kuid tee selleni oli pikk. Järgnev on üks ja küllap üsna isiklik tagasipilk läbitud teele ühes küsimusega, mis saab edasi.

1968. aasta novembris tuli Atlandi ookeani äärsesse Marylandi ülikooli I-le Balti uuringute konverentsile kokku arvukalt eesti, läti ja leedu päritolu ühiskonnateadlasi peamiselt Põhja-Ameerikast. Samas otsustati asutada Balti Uuringute Edendamise Assotsiatsioon (*Association for the Advancement of Baltic Studies* = AABS). Juhtivalt vedasid ettevõtmist lätlased. Eestlastest tuleb nimetada Ivar Ivaskit, Jaan Puhvelit, Olev Trässi ja asjaajamise raskust kandma jäänud Herbert Valdsaart. II konverents toimus 1970. aasta sügisel San José. 127 ettekannet üheteistkümmene maa teadlastelt, kes esindasid 89 ülikooli või muud teadusinstituutsiooni, annab aimu ettevõtmise ameerikalikust haardest. Seda kinnitab ka konverentsi materjalide kiire publitseerimine. AABS oli jõudsalt kasvanud, liites teadlasi ka Euroopast ja Austraaliast, ning omandanud kindla organisatsioonilise vormi. Nii võidi asuda välja andma oma ajakirja, mis kolmandast aastakäigust kannab nimetust «Journal of Baltic Studies». Ometi andsid 1972. aasta mais Toronto ülikoolis peetud III konverentsi 122 ettekannet materjali veel kolme kogumiku jaoks.¹

Vanale kontinendile jäänud Baltimaalt pärit teadlaste initsiatiiv vallandus veidi hiljem. 1970. aastal asutati Stockholmis

laiemate kultuuriliste eesmärkidega Balti Instituut (*Baltiska Institutet*). Järgmisel aastal korraldati oma sümposium. Selle väiksema osavõtjate arvuga teadusürituse algatasid omakorda eestlased. Järgmine kokkusaamine, siis juba nimetuse all konverents «Balti uuringud Skandinaavias», oli 1973. aastal. Sellest ajast toimuvadki Balti-ainelised konverentsid kevadsuviti vaheldumisi ühel aastal AABS-i oma eri paigus Põhja-Ameerikas, teisel aastal Stockholmis Balti Instituudi ja 1981. aastal loodud Balti Uurimiskeskuse korraldatuna.

Rõhutamata on selge, kui suur tähtsus on olnud neil konverentsidel Balti, sealhulgas Eesti teemat uurivate Lääne teadlaste koondamisel, informatsiooni vahetamisel ja uurimisväljundi pakkumisel. Väga oluline on noorema eksiilgeneratsiooni ärgitamine tegelema rahvusteadustega. Paljude sektsioonidega töötavatel konverentsidel langeb pearõhk ajaloole, kuid esindatud on kõik humanitaarteadused.

Siiski jääb pilt ebatäielikuks, kui ei nimetata siinjuures baltisaksa ajaloolaste algatatud kokkutulekuid (*Baltisches Historikertreffen*). Esimene leidis Göttingenis aset juba 1947. aastal. 1949. aastast on need toimunud igal aastal, 1951. aastast samal ajal asutatud Balti Ajaloo Komisjoni (*Baltische Historische Kommission*) korraldatuna. Peagi kutsuti Göttingeni eespool nimetatutega võrreldes hoopis vähesese arvu ettekannetega konverentsidele esinema n.-õ. päriksaksa ja seejärel ka eesti ja läti eksiilajaloolasi. Balti Ajaloo Komisjon ise on pea-aegu algusest saadik esindatud nii AABS-i kui ka Stockholmi konverentsidel ning 1979. aastal algatas ta koos AABS-iga ka kitsamateemaliste interdistsiplinaarsete nn. Marburgi sümposiumide korraldamise,

¹ Eraldi kogumikud väikerahvaste probleemidest Balti perspektiivis, Baltimaade ajaloost ning keeltest ja kirjandusest.

Nii olid Baltimaid uurivad ajaloolased Läänes ammuigi rahvusvaheliselt kooperaerunud, kusjuures Balti Ajaloo Komisjon, AABS ja Balti Instituut on ainult ühiskondlikel alustel tegutsevad organisatsioonid. Viimane tegutseb küll kõige tihedamas koostöös Stockholmi ülikooli Balti Uurimiskeskusega (*Centre for Baltic Studies*), mille direktor oli professor Aleksander Loit. Balti keskusi on mujalgi, nagu Pariisi või Bradfordi ülikooli juures, kuid need ei ole nii ulatuslikku tegevust arendanud. Praegusaja probleemide uurimisel on eriti viimastel aastatel aktiivselt esile astunud nn. Kölni uurimisgrupp (*Studiengruppe für gegenwartsbezogene Baltikumforschung*) professor Boris Meissneri juhatusel. Lisada võib veel, et korrapäraselt toimuvatest teaduslikest kokkusaamistest on Baltimaade kunstiajaloolastele esinduslikemad Carl Martin Böckleri sihtasutatuse korraldatavad konverentsid.

Baltimaid uurivate ajaloolaste mitmetasandiline integreerumine Läänes võimaldas neil omavahel tihedalt suhelda ajal, kui kolleegideni kodumaal jõudsid nende töödest üksikud teated. Juhukülalisena sattus siit mõni uurija ka nimetatud konverentsidele, kuigi muudest rahvusvahelistest ajaloolastest kokkusaamistest osavõtt polnud enam nii erandlik. Oigu siiski märgitud, et Teaduste Akadeemia Raamatukogu välisvahetuse osakond Maret Klause käe all kandis ennastalgavalt hoolt eksiilkirjanduse hankimise eest. Nendest aga ei olenenud, et enamik raja taga ilmunust, eelkõige lähemat aega käsitlevad teadustööd ja kogu Eestit puudutav teadusperioodika seitsme luku taga seisis. Ega isolatsioon muidugi täielikult ei toiminud. Kirjandust oli võimalik hankida isiklike sidemetega kaudu, aga nende ülesvõtmine sõltus igaühe oma võimalustest ja professionaalse huvi tasemest.

Ometi legaliseerusid ajaloolaste sidemed Balti Instituudiga suhteliselt kiiresti. Esile toodi rahvusvaheliste kontaktide loomise tähtsust, mis oluaks loomulik eesmärk, vältides targu rõhutamast kodu- ja väliseesti tasandit, ehkki asja kontrollivate instantside jaoks oli mõistagi viimane esikohal. Sidemetega loomine toimus suuresti tänu Aleksander Loidile, keda osa pagulaskonda selle eest hakkas nimetama «punaseks professoriks», ning

teiselt poolt akadeemik Juhan Kahkile. Kuigi Tartu ülikooli ajalooõppejõudude kontaktid A. Loidiga olid ehk tihedamadki, sai mõnede varasemate arutluste järel 1981. aastal J. Kahki eestvõttel teoks kodumaa teadlaste osavõtt Stockholmi VI konverentsist. Ettekandjaid Eestist oli tosinajagu, koos lätlastega moodustati ühisdelegatsioon. Võimalust võrrelda end laiemalt Lääne kolleegidega pakkus tol korral just professor Hain Rebase juhata tud tööseminar teemal «Balti areaal 15.—16. sajandil». Jüri Kivimäe konverentsiülevaldet arutlustega tuleviku väljavaadetest ei lubatud paraku Eestis avaldada. Samal aastal jõudis kaks Ajaloo Instituudi esindajat (Karl Siillivask ja Sirje Kivimäe) Balti Ajaloo Komisjoni kutsel ka II Marburgi sümposiumile.

Päriskontaktideni AABS-iga kulus aega, kuni selle järjekordne president, ameeriklasest keeleteadlane professor W. R. Schmalstieg tuli ametlikult külastama Balti vabariikide teaduste akadeemiasid. 1984. aastal oli J. Kivimäel ja allakirjutanul võimalus osaleda AABS-i IX konverentsil Montrealis, sõites sinna küll sugulaste küllakutsel, kuid kaasas vastavate instantside poolt lubatud ettekanded. Kohal oli ka paar leedulast ja ideoloogiliselt karastatud professor H. Strods Lätist. Sellest peale on Eestist pidevalt käidud AABS-i konverentsidel, kõnelemata Stockholmist, kus kodueestlased kippusid vahepeal juba ülekaalus olema. Meenutamata ei saa jätta käibinud praktikat, et esmajoones ja riigi kulul sõitsid ikka soliidsemas eas ja auväärsemad esindajad, nooremad aga oma raha eest turismigrupiga. Neile oli see peaaegu ainus võimalus pääseda välismaale konverentsile ja niisugust osavõtuviisi soosisid ka korraldajad. Nii kujunes Stockholmi konverentsist osavõtt omaaegselt auküsimuseks, kuid Stockholmi koduse õhkkonnaga konverentside kõrval oluaks enam vaja ka teistsugust kooli. Veel 1987. aastal, kui konverentsi üldteema oli «Baltimaad enne Esimest maailmasõda», hoiatati siin sõitjaid, et läbi ei lähe ükski ettekanne, kus ei ole nimetatud Oktoobrirevolutsiooni või vähemalt 1905. aastat.

Mida pakkusime omalt poolt? Mõned väliseestlasest teadlased kutsuti Tallinnas toimunud üleliidulisele skandinavis-

tikonverentsile. Tartu ülikoolis alguse saanud ja hiljem koos Ajaloo Instituudiga korraldatud, juba mainet omandanud rahvusvaheliste Läänemere maade ajaloo konverentside taaselustamiskavad jäid ajalooteaduse juhtide ükskõiksuse tõttu ellu viimata. Samal ajal oskasid Läti ülikooli ajaloolased oma esialgu Lääne historiograafia kritiseerimiseks mõeldud konverentsid kujundada teiste maade uurijate poolt täiesti arvestatavaks traisioniliseks kokkutulekuks, kuhu suhteliselt varakult tõmmati kaasa ka välisläti ajaloolased.

Stockholmi konverentsi järel 1987. aastal tuli Eestisse uurimistööle professor Olavi Arens Ameerika Ühendriikidest. Koos tema, Toomas Karjahärmi (sel ajal Tallinna Konservatooriumi professori) ja Mati Grafiga (Tallinna Polütehnilise Instituudi professoriga) kaastöökavasid vaagides tulime mõttele koguda lõpuks ühise laua taha kodu- ja väliseesti ajaloolased. Et küpsemas oli vajadus põhimõtteliselt läbi vaadata Eesti Vabariigi tekkimise ja riikliku kindlustumise probleemid ning see ajajärk oli ka mõlemalt poolt uurijatega kaetud (tubli kolmandiku Eesti ajaloodoktorite dissertatsioonid käsitlesid nimetatud perioodi), kavandati ajalised raamid: aastad 1917—1925. Mõeldud oli korraldada eraldi sektion järgmisel Stockholmil konverentsil. Kiiresti muutunud olud lubasid aga teistsuguse variandi — teha see üritus küll Balti uuringute konverentsi raames, kuid jätkusessioonina Tallinnas.

Ettevalmistuse võttis enda kanda T. Karjahärm, seda küll J. Kahki moraalsel toel. Vastloodud Kultuurifondi abiga leiti sponsor Eesti Töökollektiivide Liidu ja selle esimehe Ülo Nugise näol, kes mõistis kavatsetava kaalu. Ilmselt esmakordselt võis Eestis ühe ajaloo konverentsi puhul arvestada rahaga, mis võimaldas kutsuda kõiki vajalikke esinejaid, ja seda institutsionaalse korraldusega. Nii otsustati kaasata veel soomlasi, kelle kanda oli aastakümneid Baltimaade toonaste rahvusvaheliste aspektide uurimine, samuti selle ajajärguga tegelnud Balti Ajaloo Komisjoni liikmeid. Viimasel hetkel jagus organisatsoorse abi ka Ajaloo Instituudist.

Konverentsi «Balti uuringud Skandi-

naavias» Tallinnas sessioon «Eesti poliitiline ajalugu aastail 1917—1925» toimus 14.—16. juunini 1989. Ürituse tähtsust rõhutasid Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Arnold Rüütli ja Ülo Nugise tervitused. Kuigi enamik konverentsi ettekandeid on ühiste kaante vahel ilmunud², väärib vähemalt historiograafilist tähelepanu nii konverentsi osavõtjate ring kui ka temaatiline liigendus. Esimese teema, nimetatud «Revolutsioon ja Iseseisvussõda», juhatas sisse akadeemik Karl Siilivase ettekanne, mis põhjustas kohe diskussiooni punase ja valge terrori ulatusest. Ülevaate sõjapoliitilisest olukorrast otsustaval, 1918. aastal Baltimaal tegi Hannes Walter. Rein Helme juhtis aga tähelepanu Vabadussõja kohta käivale rikkalikule arhiiviainesele, mida ajal, kui ilmus juba rohkearvuliselt selleteemalisi kirjutisi, peaaegu polnud kasutatud. Baltisakslaste käitumist ja ottinguid nende eksistentsitingimusi põhjalikult muutnud olukorras jälgisid Gert von Pistohlkors (Göttingen) ja Michael Garleff (Kiel).

Parteisid ja valimisi vaadeldes andis Mati Graf ülevaate toetuspinda otsivate ja värvi muutvate Eesti parteide kirjust spektrist mitmeparteisüsteemi kujunemiseni, kuna kitsamalt agraarparteidest, eelkõige nende programmilisest suhtumisest maareformi kõneles Toivo U. Raun (Long Beach). Selleaegseid valimisi analüüsis Eerik Truuväli. Üsna omaette jäi 1924. aasta 1. detsembri sündmuste käsitlemine Hain Rebase poolt, kes neid oli juba defineerinud imporditud mässukat-sena, seekord aga tõi esile tähelepanuta jäänud kohapealseid kajastusi.

Nagu öeldud, kuulus Eesti rahvusvaheliste suhete uurimises prioriteet soomlastele. Eesti suhteid Rootsiga käsitleski Seppo Zetterberg (Helsingi) ja Prantsusmaaga Kalervo Hovi (Turu). Edgar Mattiesen hindas aga mõnevõrra ümber oma raamatuks vormunud Tartu rahu käsitlest. Seni oli Eestis välditud Aleksander Keskküla mainimist. Tema rahvusvahelistesse mastapidesse ulatunud tegevusest ja kohtumistest V. I. Leniniga maalis värvika pildi Olavi Arens.

Sisepoliitika vallas oli jäme ots kindlalt kodueestlaste käes. Eesti Ajutise Valitsuse agraarpoliitikast, esmajoones muidugi maareformist kõneles Harald Saar-niit, põllumajanduse olukorrast ja põllu-

² Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, 1991, 1.

dada Stockholmi konverentside puhul. Nende juurde kuulus ka kultuuriprogramm. Tundub aga, et see laiem funktsioon on Rootsi eestlaste juures tähenduse kaotanud. Nüüd, kus kodumaale sõit on nii hõlpsaks saanud, ei ole ilmselt erilist vajadust seesuguste organiseeritud kohtumiste järele. Ja vastupidi, lisaks eraviisil sõitnuile viibib Eesti teadlasi tänu stipendiumidele pidevalt Rootsis. Eks AABS-i enda poolt vahendatud grandid paku külastusvõimalust ka Ameerika puhul.

Nende konverentside üks külgetõmbejõud seisnes varem just võimaluses pääseda välismaale, eriti veel kui sõidukulud kaeti. Balti riikide iseseisvumise järel ei jagata aga Läänes enam nii lahkelt raha siit teadlaste kutsumiseks. Kaheldav on ka, kas siit nii väga Läti või Leetu sõidetaks, isegi kui multidistsiplinaarsele konverentsile saabuks poolsada Baltimaade uurijat Ameerikast ja teist niisama palju Euroopast, nagu eeldab T. U. Raun. Ka see nõuab kulutusi, mida humanitaaridele praegu kusagilt ei hüvitata, pealegi kahaneb uurimistööga tegelejate arv Eestis pidevalt. Tähele võiks panna sedagi, et Tallinna konverentsid ei ole hoolimata huvitavast külaliskoosseisust ning mitmekesisest ettekannetest toonud kokku kõiki Eesti ajaloolasi. Kaugelt väljendatud mure kooperatsiooni puudumise pärast Balti riikide teadlaste seas on põhjendatud, kuid vaevalt seda koostöömist väljastpoolt eriti õhutada õnnestub. Pealegi on küsitav, kes ajalooteaduse institutsionaalse baasi ahennemise juures üldse tahab ja suudab suurkonverentsi korraldada. Varasem entusiasm või koguni missioonitunne ühis-tegevuseks on kahjuks kadumas.

Kas ei oleks kitsenenud finants- ja vaimuressursside juures otstarbekas teha

just väiksemaid teaduslikke kokkusäämisi konkreetse teema või teatud ajajärku käsitlemiseks? Seesuguseid, nagu olid Marburgi või mõned Balti Uurimiskeskuse poolt 1980. aastate teisel poolel korraldatud sümposionid. Sellega võib paljudel juhtudel varem jõuda interdistsiplinaarsuse ja eriti soovitud võrdleva lähenemiseni, mis avara teemaasetusega suurkonverentsidel on tihti vaid näiline, sest sageli pakutakse seal väga üldistavaid ettekandeid. Nii on ka suuremaid eeldusi kajastada uudseid ja marginaalseid uurimisaspekte, samuti sihikindlamalt kaasa haarata nooremaid uurijaid üle maailma. Viimane moment on lähemal aastail Eestis arvatavalt püsima jäävas teadustöös mittesoosivas olustikus üks tähtsamaid, vähemalt ajalooteaduse järjepidevuse hoidmiseks. Kui võrd konverentsid oleksid rahvusvahelised, siis ei saaks läbi ainult eesti keelega. Lõpuks, kindlasti peaks nendel üritustel olema väljund publikatsiooni näol ja mitte ainult sellepärast, et teaduskirjanduse avaldamisvõimalused meil on ahenenud, vaid et rahvusvaheline publikatsioon peab saama teadustöö lahutamatuks osaks. Siinjuures võiks ju ka «Journal of Baltic Studies» enam initsiatiivi näidata kodumaalt autorite leidmisel.

Loodetavasti on vähemaid kokkusäämisi võimalik korraldada mitmel pool maailmas. Oigupoolest nõuab kitsama konverentsi ettevalmistus suuremat sisulist tööd, aga ka pidevamat kontaktis olemist, mis seni ei ole just tavaks. Külalapsjaosaliste leidmine ja väiksemate uurimiskeskuste kaasahaaramine Läänes jääks näiteks AABS-i kanda. Aga ehk jõuab siis ka juba pikaajaliste sidemete toel mõne Eesti ja Ameerika eesti ajaloolaste ühisprojektini.